

SZABÓ DEZSŐ IRÓNIAJA

Írta: KRITIKUS

Az irónia csaknem mindig tisztázatlan kérdés az ironikus előtt. Önmaga végső pontja ez. Az utolsó emelet, mely az individualizmus építkezési rendszerében fölépített. Innen bizonyos értelemben lábainkat lóbálhatjuk alsóbb agysejtemeletek fontosságai felett. Szabó Dezsőben is bizonyára ez egyik végső architekturális eredmény: belső toronytető. De talán épen mert efelett nincsen már lakó, aki észrevegye, — önmaga előtt is ismeretlen, meghódítatlan marad ez az irónia.

Minden reflexió egy bizonyos belső rétegződést tételez föl, a reflektált-föle emelkedést. S ezért győzelem minden reflexió, ezért morális a gondolkozás. Szabadságot jelent, a szenvedély kötelező formái felett szabadon veszteglő választási lehetőséget.

A gondolkozás ténye maga egy bizonyos szempontból, mint formafeletti művelet, mindig iróniát tartalmaz. Persze ekkor az irónia fogalmának határait alaposan szét kell feszítenünk. Ki kell terjesztenünk a természettudományos megismerés terére is. A fizikai világ bonyolult eseményei felett állván, megsejtjük és megpillantjuk az anyagot-kötelező formákat, az anyag

ethikáját, tragédiáját. A mechanikát, melynek az anyag engedelmeskedik. Meglátjuk az örökkön ismétlődő, a gépszerű, a nevetséges elemet az anyagban, ironikusan kontempláljuk az anyag sorsát. S természettudományilag nevetünk: ez a nevetés egybeesik a természettörvények alkotásával.

Esztétikai szemmel nézve kétségtelen: az egész természettudomány egy nagy emberalkotta, gyakorlati célt szolgáló vígjáték, ahol az örök tehetetlenségű ezerféle anyag, az elemek s a tárgyak determinizmusa, a fizikai dolgok karakterének merevsége, folytonos fölényes jóslásra képesít, az anyag immanens komikuma jövőjének folytonos megelőzésére, kijátszására szolgálat eszközt; s ez az ismeret.

A vígjáték-karakter itt gyakorlati célra igába hajtatik. S épen csak a fiziológiai nevetés marad el. A morál területein pedig a gondolkodás képessé tesz bennünket, — föltéve, hogy bizonyos emeletnyi magasságig föltornyosultunk már, — egyetlen pillantással nagyon sok formát áttekinteni, megpillantani a *szocialisan-formált* anyag determinizmusát, a magasságból meglátni egy egész kor életnyilvánulásainak gépszerűségeit. Egy-egy hirtelen tekintet, amely összegezi a sok egyéni látományban szétszórt közös formavonalakat, az egyének felé feszülő kényszerek erővonalait, anélkül, hogy önmaga alájuk tartoznék: ez az irónia. Az intuíció egy faja ez, amely konkrét formában elképzeli az emberiségben csak felvázolódó kollektív állattá-válási lehetőségeket.

Ezzel az iróniával már nem lehet tragédiát írni. Ezzel az iróniával lehetőbb, — elviselhetőbb — dolog nevetséges embernek lenni, aki azonban kacag saját magán s ama kisebb természettörvényeken, melyek sorsainknak neveztetnek, semmint pathosszal tölteni meg bizonyos matematikai képleteket, melyeknek összegét karakternek nevezzük.

Szabó Dezső eléggé szabad ahhoz, hogy eljutott légyen ez iróniához, — helyesebben, ezzel született, mint minden ironikus. De egyúttal épen eléggé érzelmi és explozív természet ahhoz, hogy a kontempláló szabadság helyett, amely hideg és nem motorikus, kényszerűleg a cselekvés formái felé forduljon. E formák mindenkor az érzelmi élet levezető érrendszerét alkották.

Formákeletlenség és formákhoz-sodródottság, — az irónia amely cselekvést keres: ez Szabó Dezső paradoxonja. (Természetesen nem gondolunk itt a konkrét politikai cselekvésre. Az etnikai inspirációju műalkotást nevezzük így, amellyel szemben áll a tiszta irónia, a cselekvésfeletti műalkotás.) Persze könnyen ellenvenethetni: minden nagy vígjátékíró nagy moralista is volt s egy pozitív társadalmi erkölcs érdekében nevetett és nevetetett. De gondoljuk meg: a nagy vígjátékírók inkább csak azon nevettek, aminek *nem kel-lene lennie* s nem arról szólottak: mi a morális. Sőt ahol a legkissebb morális célzatosság megjelent, ott mindig a műalkotásnak mint ilyennek rovására történt ez. Sohasem egy intézmény-rendszer érdekében, hanem az ember szabadságának nevében nevetünk a tiszta vígjátékon. De ha megegyezünk, hogy az egyetlen moralitás a morális formák feletti szabadság, ebben az egy esetben az ironikus a legfőbb útjelző a morálhoz.

A cselekvés mindig érzelmi ,affektív eredetű lévén, a motívumok, amelyek cselekvésre bírnak, mindig bizonyos átszellemült — vagy át se szellemült — étvágyat tartalmaznak. Cselekedni nem lehet vágy nélkül. Cselekedni pedig néha elkerülhetetlen belső kényszer. Akinek fizikai, vérkeringésbeli szüksége a fölöslegeket a test felé vezető irányban cselekvésbe önteni, annak vére a cselekvéshez motívumokat teremt: a motívumok önámításait. Szabó Dezsőnek, a cselek-

vőnek célt kell hazudnia, amelyet Szabó Dezső az ironikus is elfogadjon.

De az ironikus látja minden forma, minden kívülről kötelező ideál relativitását s minden belsővé szivárgott társadalmi forma, minden előítélet, minden kényszer pathologikus jellegét. Keresnie kell valamit, amit kötelezőnek elfogadhat: a humánus végső alapjainál kell keresnie egy, a magunk alkotta fogalmak felett álló, végső emberi koefficiens. Egy elemet bensőnkben és sorsunkban, amely az embert minden más bolygó lényével szemben is éppen *emberré* teszi. Egy végső formát, amely némiképp Poincaré *constant cosmique*- jához volna hasonlatos.

Cselekvéséhez nem használhatta a háboru-utáni jelszóethikák egy ál-ideálját sem. S becsületére váltott, hogy nem tette ezt soha. De egy évtized súlyos anyagi életében észrevette, ösztönévé, teste igazságává, mindennap megjelenő logikai alapelvévé emelte a fizikai anyagban rejlő energiák parancsát: az anyag megválasztásának, az asszimiláció problémájának, a konkrét táplálkozásnak roppant fontosságát a szellem minden dolgában, a jóllakás és tudat-élet ok-és okozat-közöttinek tűnő viszonyát. Úgy érezte, hogy a gondolat igen szívesen veszi ingredienciáit libasültből s gyökereit szívesebben itatja jó borba mint rossz borba. S mivel olyan korban élt, mikor az ilyen problémák elsőrendűekké alakultak s mivel a székelyek, akik közül eredt, egyébként sem aszkéták, könnyen szélesedhetett ez anyag-iránti gyöngédség benem vallott naiv materializmussá, az életgazdagság növekedésének címe alatt.

Materializmus mint világnézet, legbiológiaiabb formájában is primitív s kétségtelenül, metafizikai. De neki így kellett éreznie: egy materializmus, amely fölött az irónia örködik, mindenesetre több és jobb mint egy hazudott ideális dogmatizmus, amely veséin-

ket ál-pathosz kiválasztására izgatná. Legalábbis: ez nem hazugság.

Csakugyan e materializmusnak, — s csaknem minden materializmusnak, — végső alapja a fizikai táplálkozás igazsága. Az irónia, a fölény itt átugorja a közbeeső eszményrétegeket, a kisebb etikákat, az átformált vágyakat s inkább az első vágy primitív rétegeinél telepszik meg. Ez legalább — mondottuk — nem hazugság. Szabó Dezső vehemens leszállása az etikai, ál-építmények között a föld felé: az "Elsodort falu" volt. Szabadesésének szédület ében még volt ideje minden emeleten, minden lakásvidéken egy nagy jogos, keserű gúnykacajra. Az "Elsodort falu" rettenetesen torz életei, a siralmasan és könyörtelenül igaz emberfigurák: ez az irónia amely megindulván kikerülhetetlenül *szatíra jelé halad*.

Mindennek relativitása kitűnt. S mindez a relativvá vált erkölcsi tákolmány alkotta eddigi életünket. Egy kissé tehát felelőssé kellett tennie mindé formákat, mindé társadalmat a ráankszakadt évek apokaliptikus szenvedéseieért: belső és külső elsodortatásunkért. Szabó Dezső iróniája az iróniák legtermészetesebb tétvutjára futott, a gyűlöletére. Nagyon emberi ez s szinte csak elméletileg-kikerülhető. A legszelídebb előítéletromboló sem kerülhetette egyszer el. A porticusban a pénzváltók asztalait egy jogos gyűlölet forgatta fel. De minden igazi fölény túlmutat ezen. A szatírává hajolt irónia a gyűlöletben — pathológiában, — telepedett meg Szabó Dezsőnél.

A táplálkozásnál vagyunk: a föld színén, amely terem. Kiindulunk az étvágyból, színes álmokká, ábrándokká növeljük; már nem is érezzük: ez étvágy. A "Csodálatos élet" végig sodor ismét minden fokon. Most alulról, a földtől kiindulva járjuk végig, látjuk meg a vágyak-ácsolta építmények roppant semmiségét. S végül ismét visszatérünk az egyetlen realitás-

hoz, a konkrét anyaghoz: együnk és gondoljunk ivadékainkra. Az iróniának joga van mindenk felett mosolyognia, csupán egy van, ami nem relativ: gyomrunk s mindaz ami körülötte én-né csoportosult.

Bizonyos, hogy egy várakozó faj egyetlen bölcsessége ez. Visszatérünk az eredethez, még *csak*: anyag vagyunk. Mindenné lehetünk; mivé leszünk: az Isten szándéka. S e várakozás megengedheti az iróniát. Napjainkban egy esztétikus hasonló összefüggésekre bukkant Kína életében, az évezredes várakozás s az irónia között. Aki nem cselekszik, az mosolyoghat így s várakozhat. De ma már ennek vége. A cselekvés szüksége jelentkezik.

itt állunk ismét a cselekvővé-vált ironikus paradoxonja előtt. S az irónia zátonyánál, a gyűlöletnél. Az iróniát nem lehet megtagadni, eltüntetni, elhalgattatni. Az élet tudatos visszafejlesztése volna ez. Aki nem hisz, nem *akarhatja* magát hívővé. Szabó Dezső érzi, hogy az egyetlen irány amelyben valami útfélé porát verhetni fel, az irónia kapuin át nyílik. De semmit sem lát e mögött, s nem építhet ez iróniára, mint világnézetre, műalkotást. Talán mái élnek olyan gúnyosak akik orcáiknak mérhetetlenül keserű vonaglása közben már látják az irónián-túli vidéket is s már érzik, mint készül az antagonista izomkötegekben ugyanazon idegáramból a *mosoly*, amely már *nem* guny-mosoly. Tejúvegen átszűrődő gyertyafény: az Isten már mutatkozik. Szabó Dezső még csak érzi izmai roppant fölényét: iróniáját. Egy látnók, aki még semmit sem lát de foglalkoztatnia kell idegvégződéseit. De másfelől, mert fölényes, tudja azt is, hogy a gyűlölet pathologikus, téves, nem igazi cselekvésforrás. Szabó Dezső öntudatos értelmet keres gyűlöletének gesztusai számára.

Ó, aki igazán biztosan csak ezt vallhatja: föld,
— fest, — ivadék, — humánomot kever üstjébe. A

humánumnak, amely szeretet neve alatt, kereszténység neve alatt, dinamikátlan szó formájában jelentkezik regényeiben, e prédikációsan magára vett emberi szolidaritásfogalomnak, amely mindig *tervszerű*, kell ököltre kelni az élő szatírával öklelő gyűlölet ellen. Talán a gyűlölet és rokonszenv energiaviszonyának megértetésére egyetlen nagy ellenpólusának: Dosztojevskynek műveit citálhatjuk. Itt minden ami él: a rokonszenv nevében nyer életet, Szabó Dezsónél minden igazi hatalom a keserűségé.

Nos, mindenki aki táplálkozási célzattal közeledik Szabó Dezső üstjéhez, tisztában van vele: a humánumnak így ételbekeverten jellegzetes szaga van. Nem olvad be az étel ízébe. Kiválik és felszínen úszik, mint olajcseppek a vizén. A pathologikus utakra torlódott irónia: a gyűlölet, elsodorja e fogalmi lényt, a szeretetet. Szabó Dezső gyűlöletei bár betegek, de organikusak. Emberisége *elvont*.

(Eszttikái tanulmányaiban, kritikáiban, önvallomásaiban nyilván kifejezésre jut elméleti szüksége egy ethikai megalapozottságnak. De a magyarság Istene, amelyhez ott közeledik, még csak árnyék a plátói barlangfalán. Mozog, de inkább mozgattatik Szabó-Dezső testének temperamentuma által semmint mozgat. E tanulmányokban Szabó Dezső fogalmi sikra vetíti etikát-kereső vérét: ez még nem a legfőbb Isten megjelenése.)

Csakugyan, a humanitás latin fogalma ma elvérzett. Egyike az irónia *alatti* fogalomépítményeknek. Az Isten átmeneti köntöse csupán. Az az igazság, amely elég erős ahhoz, hogy az iróniát eszközévé formálja, e fogalom fölött lakik. Krisztus: amint két latin-görög, évezred alatt vérben-kerengő, közvetlen szeretet-élményéből fogalmivá alakított, ez a mai humanitás-fogalom. Nem csoda, ha a Szabó Dezső szeretete, amely

egy égő gyűlölet-katlanba kevert papírszelet e felírással: *aludj ki*, — nem éri el célját.

Az egész lélek épületelemeinek egy végső felkönyökléssel új rokonszenv felé kellene igazodniuk, egy újabb emeletnek kellene *kinőnie* testünkből: az irónia fölé. Az irónia szükséges stáció. Jól megértjük: e fokon az egyetlen, amit komolyan vehet Szabó Dezső, az anyag élete. S mindnyájan elismerjük, hogy szükséges jól ebédelni sőt nem csak e kémiát respektáljuk, hanem bevallhatunk olyasmit is, hogy p. o. ez alkotás legjobb mozzanatai valamelyes kapcsolatban állanak az anyagi emésztés mozzanataival; tehetjük, hiszen emellett annyi alapvető fontosságú tény marad a szellem autonóm oldalán. S épen az irónia tanít meg rá, hogy az anyag *átmenet*.

A szofisták doyenje, — mert mégis csak az volt, — Szókratész egy új templom lépcsőjéről nézte saját halálát. A démon utja s vigasztalása is: az irónia. A tápláló iszapból kigázolt ember tagjairól még csorognak a vágyak, ez a csorgó anyag az, ami az Élet gazdagságának tűnik Szabó Dezső művészetében. De itt-ott kibukkan a meztelen test: mosoly az iszapon át, ez a szellem szabadsága.

Ha csak az az egyetlen vágya maradt volna is Szabó Dezsőnek, az ősi vágyforma: az anyag bőséges akarása, már ez is győztesen mérköznék szabadságával. Persze, az anyagot, mint eszközt testünkbe vonni, ez bizonyos fokig az egészség kérdése. De ha cselekvők akarunk lenni, az anyag ennél jelentősebb szerepre semmi szín alatt, még a faj gazdasági érdekének színe alatt sem tarthat számot.

Itt választani kell.

Ha az irónia, e szellemi függetlenség és derű, megpillantatja velünk a felette-állót, akinek kezében mindenünk eszközzé válhat, mert *akivé* válhatunk, — akkor iróniánk s mindenünk búcsút int az eddigi gaz-

dának, az *egyénnek*, s minden ama kezekhez igazodik amelyek titkon szinkronizmusba állítják e kor minden idegáramának ritmusát. Más szavakkal: az irónia-adta szabadság mindenkiben (s Szabó Dezső érzelmi, vérkeringésbeli gazdagságával felruházottan főképp) csak egy módon kerülheti el a gyűlölet útvesztőjét. Ha fölfelé pillant, ahelyett, hogy felülről lefelé szemlélné a meghaladott életformákat, s e formákkal akarna viszonyba, küzdelembe lépni; vagy ahelyett, hogy az anyagi életgazdagságban ejtené meg magát. Ha az egyetlen út felé fordul, melyen át az élet agykéreggé emelte a kémiát s apperceptióvá az érzékek izolált élményeit, s amelynek előttünk-nyíló határain egy új kozmikus lény, egy tudat születése vázolódik.

Ami az irónia fölényéből csúcsnak tűnik s az egyén szempontjából szabadságnak, az kilépve az egyén, e *klasszikus adaptatio* kereteiből, — a vágyakéből, — kezdetnek, legelső pontnak, egy új emelkedés kezdeti feltételének fog tűnni.

Szabó Dezső pragmatista. Igazságain sokszorosan rajta van James bélyege. A pragmatista okosan jut el az abszoluthoz: szüksége van reája. De mégis közelebe jut is talán még sincs elzárva minden lehetőség, ez után, e kerülőn, elvezettetni az igazi etnikai revelációk vidékeire. Ama symbohkus erőfeszítések vidékeire, ahol bizonyynyal csodálkozva fog szembe találokzni a faj fiatal léikével s eggyéolvad velük. S megfogja érteni ezek igazságát: ma a symbolikus alkotók viszonya a fajhoz, amelynek nevében alkotnak, egy kicsit mindig Jézus viszonya a zsidósághoz, az Isten viszonya a testhez, amelyből vétetett.

Ekkor Szabó Dezső szabadsága fajának kötöttségeivel szemben iróniából tiszta teremtéssé, ritmusközléssé, — gyűlöletből formáló rokonszenvvé alakul át. S ekkor nem lennének többé elkenségei, mert mindenhez úgy közelednék, mint a mágnes tér a fémekhez,

erővonalaiival tudattalanul maga felé fordítván az atomokat.

Hogyan juthatna eszükbe az agysejteknek s isymbolikus egységüknek, az én-nek, gyűlölni az izmokat s a testet, mert egy alacsonyabb kémia törvénye szerint szolgálnak gépiesebb sorsuknak. Sőt suggeráljuk nekik az "én" akaratát s e suggestio csodája, a psychologia eleddig megfejtetlen titka: az *izommozgás*. Szabadságunk, amely a test kormányzójává emel, a rokonszenv egy alkotó faja.

Szabó Dezső a magyar tudat motorikus vidékeinek óriás-sejtje; de ez a sejt, amelynek feladata volna a tiszta rokonszenv mozgató-útjain át történő beidegzés, — nem mozgat. A faj kritikus évtizedének, a magyar tudat nagy megbetegedésének ritmüstörése felzavarta a sejt belső természettörvényeit is. Ha nem volna remény egy új harmóniára, s ha, főkép, nem tűnnének immár fel nyomai (hogy az agyanatómiai hasonlatnyelvnél maradjunk) egy friss *super-kortikális* tudatréteg jövetelének, amely átveszi, megmenti s új ritmussal organizálja az "én" funkcióját e testben, — bizony bizony tartanunk kellene tőle, nehogy Szabó Dezső iróniájának eltévedése a faj megörültét jelentse.